योवृ। ॥ॐ॥अर्हं॥अत्रांतरेयरेःप्राणायामउपदिष्टः॥यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्या
१ नसमाधयोऽष्टावंगानियोगस्येतिवचनात् नचप्राणायामोमुक्तिसाधनेध्यानेउपयोगीअतोम
नस्यकारित्वात् यदाऽऊर्ध्वमासनंनिरुंनद्ध्यात्तिष्ठेत्किमुअधिकाए सप्तमरणंनिरोहे
रुद्धंमुस्सासंतुजअणाए १ तथापिकायरोगएकाग्रज्ञानादीनांसभवयोगीत्यस्मान्निरवद्योपदर्शते
प्राणेति प्राणस्यमुखनासांतरसंचारिणोवायोरासनं।तायमनंगतिविच्छेदःप्राणायामः ततआ
सनजयादनंतरंकश्चित्यसंजनितप्रतिनियतोरंगीकृतः ध्यानसिद्धये ध्यानसिध्यर्थंतदाश्र
यणेकारणमाह इतरथाऽनवस्थाविजयःकर्तुंनशक्यतइति ननुप्राणायामात्यवनवि

जयोभवतुमनोजयस्तुकथमित्याह १मनइति मनश्चेतोयत्रदेशेतत्रमरुत् यत्रमरुत्ततोम
नः ततःइत्यादित्वेनसप्तम्यंतात्ततः अतएतौमनःपवनौउजक्रियागमनस्थानजरूणेयथो
क्तौ तथासंवीतोक्षीरनीरवत्यथाक्षीरनीरेमिलितेसमरसतयावर्त्तेते तथामनःपवनावपि २
तुल्यक्रियत्वमेवभावयति एकस्येति एकस्यमनसपवनयोरन्यतरस्यनाशेऽन्यस्यतदेकतरस्य।
नाशःस्यात् इतोऽपइतोवत्तिनश्यत्तिनश्येत् मनपवनयोर्ध्वस्तयोःसतोरिंद्रियमतिध्वंसो न
वति इंद्रियमतिध्वंसाच्चमोक्षोभवति ३ प्राणायामलक्षणंतद्भेदांश्चाह प्राणेति बाह्यस्यवायो आनंद
रावमनंश्वासःकोष्ठ्यस्यवायोर्निश्वसनंप्रश्वासःतयोर्गतिविच्छेदःप्राणायामः सत्रिधा रेचकःपू १

रकःऊर्ध्वनकस्येति ४ आचार्यतिरमतेनभेदांतरान्याह पूरतीति प्रत्याहारस्तथाशांतोत्तराधरजरू
णेत्यतुभेदःएवंभेदसहितेःप्राणायामःसप्तधा धारणेणांजरूणमाह ज्ञायदिति कोष्ठउदरा
दितियत्नेननासायाब्रह्मरंध्रेणआननेनवयहृदिवयोःप्रक्षेपणंसरेचकःप्राणायामः६ तथास
मेति बाह्येनवायुनाऽऽकृष्टेनआत्मपानंयत्कोष्ठस्यपूरणंसपूरकः तस्यनाभिपद्मेकुंभइ
ववायोःस्थिरीकरणंसकुंभकः७ स्थानादिति स्थानान्नाभ्यादिस्थानांतरेहृदयादौवायोरुत्क
र्षणंसप्रत्याहारः तालुवनासावाननंच तालुनासाननं तत्रद्वाराणितेवायोर्निरोधःसशांतः
८ आपीयेति आपीयपीत्वाबाह्यवायुमूर्ध्वमुत्क्षिप्यनाभीयहृदयादिषुयद्वायोर्धारणंसप्त

मः ततोविपरीतोऽधरः ऊर्ध्वदेशादधोनयनरूपः ननुरेचकादिषुकथंप्राणायामोगतिवि
च्छेदरूपोहि सउच्यते यत्ररेचकेकोष्ठोवायुर्बहिर्धार्यते तत्रास्तिस्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदः यत्रापिपूरके बाह्योवायुरावम्यअंतर्धार्यते तत्राप्यस्तिस्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदः एवंकुंभकादिष्वपि ९ अथरेचकादीनांक्रमंआह रेचः१०विकः११ प्रत्या१२ श्लोकत्रयंस्पष्टं॥नकेवलंप्राणायामःप्राणस्यैवजयहेतुः किंतुपंचानामपिवायूनांजयहेतुरित्याह॥
प्राणइति पूरकेणनयतीतिप्राणः मूत्रपुरीषगर्भादिनयनयतीत्यपानः अमितपीतान्नाहा
रपरिणतिभेदरसंतत्रस्थानेसमतुल्यंनयतीतिसमानः रसादीन्कृत्स्नंनयतीतिव्यानः व्यान

योऽङ्गे यतिर्व्याप्नोति मानः उपत्यर्थोताएते अथवापसरणेनमंतादूर्ध्वयवोनिस्येनघडंताः प्राणमपानंस
२ मानमुदानंव्यानंवेवायुप्राणायामेरेचकादिभिर्जयेद्योगी क्रियाविशिष्टः स्यानवर्णक्रियार्थबीजवि
त प्राणादीनांस्यानेवर्णक्रियामर्थबीजंववेत्तियःसतथा १३ तत्रप्राणस्यस्यानादीन्याह प्राणो
ऽ प्राणोनामवायुर्नासाग्रेहृदिनाभौपादांगुष्ठेवगन्धवतीतिसतथा इतिस्यानेहरिदितिवर्णः अर्थो
बीजंववस्पृते १४ अथगमागमप्रयोगंधारणंवक्ष्यावष्टे नासाऽग्रेपृष्ठे १५ अपानस्य अथाऽ
ऽसितरुग्रक्तसवर्णः मध्येग्रीवापश्चान्नाभ्योपृष्ठेतदधोभागः पृष्ठांतोगुदः पार्ष्णीपादयोश्चाङ्गांगो
तेषुगच्छतीतियःसतथा स्वस्यानंमन्यादितत्रतत्रेवनपूरणाभ्यांजेयः १६ अथसमानस्य शुक्लः

ऽ शुक्लोवर्णेनहृदयेनाभौसर्वसंधिषुअवस्थानमस्य स स्वस्थानेऽसकृद्रेचनपूरणाभ्यांजयः॥
१७ अथोदानस्य रक्तोऽरक्तोवर्णेनहृदयेकंठःतालुब्रह्मध्यमूर्धावस्थानमस्य स उदानोगत्या
गतिप्रयोगेणवक्त्रनासायुक्तसंज्ञेयः १८ गत्यागतिप्रयोगमेवाह नासाऽ तमुदानंहृदयादिषुस्थापये
त् केन नासाकर्षणयोगेन नासयाआकर्षणंअधस्तान्नयनंसएवयोगस्तेन तयाऽऽकृष्यमाणं।
बलादाकृष्यमाणं ऊर्ध्वनीयमानं मध्यानरूपेनयेत १९ अथव्यानस्य सर्वऽ सर्वस्मांत्वविवर्त्त
मानइतिस्थाननिर्देशः शक्रकार्मुकसंस्थानइतिवर्णनिर्देशः क्रमेणकार्यासाज्ञेतव्यः अभ्या आउ
सक्रममेवाह संकोचयसृतिक्रमात् संकोचेनप्रसारणवेत्यर्थः २० अथैषांध्यातव्यबीजान्याह २

प्राणऽ प्राणस्ययमितिबीजेअपानस्यऐं समानस्यवैं उदानस्यरौं व्यानस्यजौं २१ हृदांभोरुहेत्रये
णप्राणादिजयस्यार्थमाह षाण्ऽ दीर्घेरिच्छिन्नःस्वासःप्राणधारणस्यार्थप्राणप्रतिबंधाः सर्वेमरु
तः तज्जयेसर्वमरुज्जयोभवतीतितेषां रोहऽ रोहणंरोपणंकस्मरुतनंगादेः रुतस्यव्रणस्याद्या
दिसंबंधिनः आदिशब्दादन्यस्यतत्सकारस्यनोसंस्पृष्टे २३ तथा शुक्लांऽ शुक्लांतिरुक्तमणंप्रापण
कांजेःविराडिमार्गेण स्वस्थत्वेनोक्रांतिंकरोतीत्यर्थः जजपंकाद्यैश्चाबाधातैर्नप्रतिहन्यते इत्यर्थः॥
आदिशब्दात्तत्रकटकादिपरिग्रहःउदाननिर्जयेसति २४ यत्रऽ स्थं २५ पूर्वोक्तमुपसंहरन्न
सरंसंबध्नोति एवंऽ धारणादिकंअभ्यस्येत् आदिशब्दाध्यानसमाधी किमर्थमनस्थेयार्थं २६

अथधारणादिविधिंश्लोकपंचकेनाह उक्तांऽ उक्तानियानिपर्यंकादीन्यासनानितेषुसमासी
नः पवनंरेचयित्वाबाह्ये रिसिमंदंमंदंपादांगुष्ठांतंयावत्पूरयेत् वाम मार्गेणवामनाम्ना पादांगुष्ठा
मनः अथमंऽधाधारयित्वा ततःपादतले ततःपार्ष्णितोगुल्फे ततोजंघायां ततोजानूनि ततो
रुरौ ततोगुदे ततोलिंगे ततोनाभौ ततस्तुदे ततोहृदि ततःकंठे ततोरसनायां ततस्तालुनि
ततोनासाग्रे ततोनेत्रयोः ततोभ्रुवौ ततोललाटे ततःशिरसिएवंरेचिमक्रमेणमनोमरुतास
धारयन स्थानात्स्थानांतरंनीत्वाब्रह्मपुरंनयेत ततस्तेनैवारोहक्रमेणपादांगुष्ठांतंमनोमरुतास
दनयेत् नाभिपद्ममध्यंनीत्वावायुंविरेचयेत २७।२८।२९।३०।३१ अथधारणाफलंऽऽ

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

योदृग् कवतुष्टयेनाह पादांग पादांगुष्टआदिरादृत्या २ स्त्रीगुल्फेवजंघायांजानुनिऊरौवगुदमेहनेऊर्मे
२ णधारितोवायुःशीघ्रगत्यैवजायवभवतिनोपंस्पृष्ट २३।२४।२५ अथधारणमुपसंहृत्यपवनवे
ष्टितमाह अन्यगेस्पृष्टः २६ नासिगेस्पृष्टः २७ नवरं गतिंनयतः इतिगच्छतः द्वादशांतेतुब्रह्मरंध्रः
२७ अथवारादीनांज्ञानस्यफलमाह तद्यांग कालेमृत्युरायुर्जीवितं क्षमाक्षुनफलस्यव उदयेजा
नीयात् एतच्चयथास्थानंवक्ष्यते २८ उत्तरकरणीयमाह ततःग ततोऽनंतरंनासेमंदंवह्मारध्यास
वेनमनःसमाक्ष्य २९ मन हृदयपद्मस्यांतर्मध्येविनिवेश्यनियंत्रये द्धारयेत् ३० हृदय
स्थेपवनेमनसिवयफलंतदाह ततोग अविद्यावासनाविलियंतेशेषंस्पृष्ट ३१ हृदयेस्थिरीभू

तेमनसिवायोःस्वरूपज्ञापनार्थंक्रमते क्रमंग क्रमंक्रमतेवायोर्गतिः क्रमंक्रमणं कृवाविश्रमः
कावनाभीवामादि रूपादिरितिजानीयात् तत्रहृदयेस्थिरीभूतेमनसि ३२ तत्रमंडलान्याह मंडः
यथोत्तरमिति पथमंभौमंपार्थिवमंडलं ततोवारुणमाप्यते ततोवायव्यं ततोप्याग्नेयं ३३ भौममंड
लमाचष्टे पृथिवीबीजसंपूर्णं वज्रलांछनं पृथिवीबीजंकिलकृणंतेनमध्येसंपूर्णंचतुरस्रं कोणेषुव
ज्रलांछनं तप्तस्त्रुवर्णवर्णंभौममंडलेस्यात् ३४ अथवारुणं स्यादग अष्टमीवेंदुसंस्थानं वारु
णाक्षरवकारस्तेनलांछितं चंद्रमंडलेतवर्णंअमृतस्यपीयूषस्यस्पंदःक्षरणंतेनसांद्रं बृंहलंवा आ३।
रुणमंडलं ३४ अथवायव्यं स्निग्धंग स्निग्धयोरंजनघनयोरिवच्छायायस्य तत्तथा स्फुटवर्णं २

वर्णंतेमध्येबिंदुसंलक्षणं ईषत्संकुरवगमं परितःपवनवेष्टितंवंवलंवायुमंडलं ३५ अथाग्नेयं
ऊर्ध्वंऊर्ध्वगामिनीभिर्ज्वालाभिरक्षितं भीमभयानकं त्रिकोणंयंत्रकोणेषुस्वस्तिकांकितं स्फुलिं
गवर्षंगं तदित्यनेनाग्नेयंयथारामग्नेः बीजंवरेफः एतदग्नेयंमंडलं ३६ अस्मद्धानेबोधार्थमा
ह अभ्यासेनस्वसंवेद्य मेतन्मंडलचतुष्टयंस्यात् नान्यतमात्रेणात्रमंडलचतुष्टये
सेवरनवायुमंडलभेदेनचतुर्विधोभवतीतिक्रमेणाह ३७ नासिग नासाविवरमाक्ष्यपीतवा
लःग्नेमंदंवहन् किंचिदुष्णः अष्टांगुलप्रमाणःस्वस्य पार्थिवःपुरंदरनामावायुः ३८ तथा
भवग वर्णनिधनजः स्वेनिश्चीतः अधस्तादधःत्वरितत्वरितंवहन् द्वादशांगुलप्रमाणोवायु

वह्निणनाम ३९ तथा उष्णःग स्पृष्टं ५० बालाग बालार्कवह्निणोवर्णेन अतित्रयोष्णः स्पर्शेनि
चतुरंगुलप्रमाणआवर्तवान्ऊर्ध्ववहन् दहननामायवनः ५१ यस्मिन्नवायौयत्कार्यंक्रियतेतदा
ह इंद्रग स्तंभस्तंभादिषुपुरंदरेवश्यादिषुकर्मसुवरुणं मृत्तिनेषुवज्रेषुवायुं वशीकरणादौ।
वह्निपवनमादिशेत् ५२ इदानीमारब्धेकार्ये कार्यसिद्धेचयोयदावायुर्भवतितस्यफलंसो
कवतुष्टयेनाह धुत्रग स्पृष्टः५४।५५ एतेषामेवसूक्ष्मतरंफलमाह श्वासग स्पर्शसंवेद्यि वा
यवःपुरंदरादयः श्वासंकमार्गेणवामेन रविमार्गेणदक्षिणेनप्रविशंतः शुभावहाः निःसरंतश्च
अशुभावहाः ५८ प्रवेशनिर्गमयोःशुभाशुभत्वेकारणमाह प्रवेशग स्पृष्टः ५९ इदानींवायोस्फा।

योग। ४ अत्र मस्कमत्वंमध्यमत्वंनाडीभेदाः श्लोकद्वयेनाह पर्थेऽ स्पष्टो ६७६१ अथनाडीरिवाह इंडावा
मगा इंडानाडी राशिनःस्थानं दक्षिणागपिंगलानाडीरवेःस्थानं मध्यगासुषुम्णानामशिवस्थानं
६२ एतासूवायुसंकोचकालेश्लोकद्वयेनाह पीयू० स्पष्टो नवरंसिद्धयोऽणिमाद्याः निर्वाणंमु-
क्तिः ६३।६४ वामदक्षिणयोःकार्यंप्रतिविशेषमाह वामेऽ भ्युदयादीनिकार्याणितेषुवा-
मैवसंमता दक्षिणातुरतारंभे भोजनकालेयुद्धेआदिशब्दात्यत्राणिदीप्तेकर्म्माणिसंमता ६५
पुनर्वामदक्षिणयोर्विषयविभागमाह वामाऽ सितपक्षेआदित्योदयेवज्रायांवहंतीवामाशा-
स्ताभवति कृष्णपक्षेतुदक्षिणाशास्ता ६६ किंसकलेपिपक्षेनइत्याह इंडाऽ शशांकेनोदये

वायोःस्थैर्याच्चंसकलावहं उदयरविणावस्य शशिनास्तेशशिवंमतं ६७ पूर्वोक्तमर्थंत्रिभिश्लोकैः
विस्तरेणाह सितऽ स्पष्टः ६८।६९।७०। अस्यक्रमस्यव्यतिक्रमेणफलंश्लोकद्वयेनाह त्रीण्यऽस
प्टो ७१।७२ तथा एकऽ एकमहोरात्रमर्कएवयवनोवहन् वर्षत्रयेणमरणाय द्वेअहोरात्रेवर्ष
येनमरणाय त्रीण्यहोरात्राणिवहन्वर्षेणकेन ६९ तुतथावहन्यवनोरोगाय ७२ तथामासऽस्प
ष्टं ७३ वायुऽ त्रिषुमार्गेषु इंडापिंगलासुषुम्णासुक्रमेणागच्छतीतित्रिमार्गगोवायुर्मध्याह्नात्परतो-
मरणंशंसेत् ७४ तथा दशाऽ चंद्रएवदशाहानिवहन्मरुत्तद्वेगायरुजेवयामार्द्रयावदितश्चो- ७५
तस्यवामायादक्षिणायां दक्षिणायोवामायांवायुर्वहन्जानपदजाकारीवभवति ७५ तथा विलऽ ४

समरात्रिदिवाकालो विषवानस्ववासोरसमयश्च तस्यप्राप्तेसंगमेयस्यवक्त्रेनासंवहेते संवहनंवायोर्वि
कार इतिनाधिकारस्तत्रः शेषंस्पष्टं ७७ यंवाऽ नाड्याः नाड्यंतरेसंक्रमणकालः संक्रांतिः तत्संक्रां-
तिर्यंवक्रमतिक्रम्यऽन्यांसंक्रांतोयदासुखेनवायुर्वहति तदामित्रहानिः अर्थहानिः निस्तेजः सर्वा
नर्थनिर्दिशति ७८ द्वेगरोगादेशांतरगमनमृतीनादिशेत् मरणंविनामृतिस्तुनभवतीति ७९ संक्रां-
वामनासायांत्रयोदश संक्रांतीर्व्यतिक्रम्यवक्त्रेत्रयेसंक्रांतौवामनासायांवहन्वायुरोगादे
शादिसूचयेत् ७९ तथा मार्गऽ मार्गशीर्षस्यप्रथमदिवसादारभ्ययदापंचरात्रमेकनाड्यांयदा
नाड्यामेकस्यांवहेद्वायुस्तदाषष्टिवर्षैर्मरणं ८० तथा चारऽ अयुक्प्रथमदिवसादारभ्या-

पंचदिनान्येकनाड्यांयदावायुर्वहेत् तदापंचदशभिर्मरणं ८१ तथा श्लोकऽ अमीश्लोकाः
पूर्ववद्व्याख्येयाः ८२।८३।८४।८५ तथा सर्वऽ सर्वत्रत्रिषुत्रिवक्त्रोवायुर्यत्रेषुपंचवाहनंवायोर्निर्दिष्टं-
तेषुत्रिषुत्रिवक्त्रेदिवसवाहिनिमारुतेपंचवाहफलानुसारेणवर्षस्यफलमूह्यं अत्रश्लोकेस्तुतेशोधा
इतिपंचवाहवाहिनिवायोःकिंजातंदशाहानि ८६ ततोवर्षचतुष्टयवाहिनिवर्षत्रयंमासाः सप्त-
दिनानिषट्अस्मिन्दिवसशोधितेलब्धंवत्सरादवर्षाणिवत्सरोमासाश्चतुर्विंशतिदिनानिए
वंद्विगुणवाहिन्यपिवाच्यं नारदादिष्वपीवमेवमार्गऽ ऋद्धिः कार्या ॥ अथप्रकारांतरेणवायुमिमि
त्तकालादेशंयतिजानीते ॥ अथेऽ स्पष्टः ८७ षोडशइतिचक्रं तस्यस्वरूपमाह जन्मऋ ॥

यदाजन्मनक्षत्रेवंऽत्समसमगच्छत्सूर्येनिवर्तते तदायोस्तकालः ९८ तस्मिन्सूर्यनाम्नीश्ववाहेएका
जज्ञानमाह दिनाऽ दिनार्द्धसूर्यनाम्योवहनवायुश्चत्वारिंशन्मेवर्षे दिनंतुवहनद्वादशोवर्षमित्युवे
मवति ९९ तथाऽ तथैवसूर्यनाम्यामहोरात्रवहनवायुर्दशमेवर्षे घट्वहन्नष्टमेवर्षे त्र्यहं
वहन्नष्टवर्षमृत्यवेमवति ९० वहनयुग्मं तथैवसूर्यनाम्योचत्वारिदिनानिवहन्वायुरुर्ये
हेमृत्यवेमवति सान्नीत्यहः [illegible] सहस्रमध्यादेकस्मद्योस्तिस्रणांचतस्रणां पो
डशांचतुर्विंशतीनांयथाक्रमंयातनेनषट्सप्ताष्टनवदशदिनानिनिःशोधयेत् तज्जतेकाले
विजानीयात् ९२ तद्यथायेनविवरणोपन्यासःचतुर्भिःश्लोकैः षड्भिऽ षड्दिनान्यूर्द्धनाम्नां

वहमानेवायोषट्पंचाशदधिकंदिनसहस्रंजीवति अशीत्यधिकदिनसहस्रादेकचतुर्विंशत्य
यनयनेएतदेवमवति ९२ तथा सहऽ सप्तदशवाहिनिवायावष्टौसंदिनसहस्रंजीवेत् षट्पंचा
शदधिकंसहस्रात्तयोस्त्रयोविंशतेरयनयनेएतदेवमवति अशीतिवाहनिवायोषट्त्रिंशदधिकं
दिनेनवशतीजीवेत् अष्टोत्तरसहस्रात्तिस्रणांचतुर्विंशतीनामयनयनेएतदेवमवति ९४ एकऽ
र्कनाम्नोनवदिनानिवहतिवायो चत्वारिंशदधिकंदिनशतीजीवेत् षट्पंत्रिंशदधिकनवश
तीमध्यात्तृतस्रणांचतुर्विंशतीनामयनयनेएतदेवमवति ९५ तथैव दशवासशतवायावेकत्रवह् आशा
ति विंशत्यधिकदिनसप्तशतीजीवेत् चत्वारिंशदधिकाष्टशतीमध्यात्तंवानांचतुर्विंशतीनांअ ५

यनयनेएतदेवमवति ९६ तथा एकऽ स्पष्टं ९७ एवमेवश्लोकंहेविशेषति एकाऽ एकादशदिनानि
वहतिवायोषण्णवत्यधिकानिदिनानोषट्शतान्येवजीवति विंशत्यधिकसप्तशतीमध्यात् एकस्य
चतुर्विंशतिरयनयनेएतदेवमवति ९८ तथा तथैऽ द्वादशाहान्येकत्रवहतिवायावष्टचत्वा
रिंशदधिकंदिनसहस्रंजीवेत् षण्णवत्यधिकंषट्शतीमध्यात्त्रयोस्तचतुर्विंशत्योरयनयनेए
तदेवमवति ९९ तथा त्रयोऽ त्रयोदशदिनानिवहतिवायोषट्सप्तत्यधिकंदिनमेव शतीं
जीवेत् अष्टचत्वारिंशदधिकषट्शतीमध्यात्तिसृणांचतुर्विंशतीनामयनयनेएतदेवमव
ति १०० चतुऽ चतुर्दशदिनानिवहतिवायोऽ सी त्यधिकंदिनचतुःशतीजीवेत् षट्

सप्तत्यधिकपंचशतीमध्यात्तृतस्रणांचतुर्विंशतिनामयनयनेएतदेवमवति १ तथाऽ पं
चदशदिनान्येकत्रवहतिवायोषष्ट्यधिकंदिनशततत्रयंजीवेत् अशीत्यधिकचतुःशतीमध्या
त्पंचानांचतुर्विंशतिनामयनयनेएतदेवमवति २ तथा एकऽ एकद्वित्रिचतुःपंचसंख्याता
येषोडशादयस्तेषांक्रमेणक्षयस्ततःषोडशादीनिविंशत्यंतानिपंचदिनानिशोध्यानि तत्रऽ
त्रिंशदूनेति २ एवऽ षोडश दिनानिविंऽजायांवहतिवायावष्टचत्वारिंशदधिकंदिनशत
त्रयंजीवेत् षष्ट्यधिकशतत्रयीमध्यात् एकस्यद्वादशाहायनयनेएतदेवमवति ४ वहऽ॥
समदशदिनानिपंऽजायांवहतिवायोचतुर्विंशतिसंयुतंदिनशततत्रयंजीवति अष्टचत्वारिं

शदधिकशतत्रयात्तदयोर्घटिशादयोरयनयनेएतदेवभवति ५ पंचत्रं॰ अष्टादशादिनानितष्ठेवव
र्षतिवायोरष्टाशीत्यधिकदिनशतद्वयेमृत्युः चतुर्विंशत्यधिकशतत्रयात्त्रयाणांद्वादशानामयन
यनेएतदेवभवति ६ तथा विंशं॰ एकोनविंशतिदिनानिषिंगलावायोर्वत्सरिंशदधिकदि
नशतत्रयेमृत्युः अष्टाशीत्यधिकशतद्वयात्तुर्णांद्वादशानामयनयनेएतदेवभवति ७ विंशं॰
विंशतिदिनानिमर्त्यवहतिवायोरशित्यधिकेदिनशतेमृत्युः चत्वारिंशदधिकशतत्रयमा
ध्यंदिनोद्वादशानामयनयनेएतदेवभवति ८ तथा एकविं॰ एकविंशतिवत्सरैकपंचाशदि
ष्टानांक्रमेणक्षयात् एकविंशत्यादिपंचविंशतियंतानिपंचदिनानिशोधयेत् तत्रैकविंशतिवर्ष

स्य एकं॰ एकविंशतिदिनानिषिंगलावायोर्वत्सरमध्यधिकेदिनशतेमृत्युः अशीत्यधि
कशतादेकस्यषड्वर्षायनयनेभवति २३ तथाहि द्वाविं॰ द्वाविंशतिदिनान्येवंवहतिवायोरधि
ष्यधिकेदिनशतेमृत्युः चतुःसप्तत्यधिकशताद्वयोःषड्वर्षयोरयनयनेएतदेवभवति २४ तथा त्रयो
[illegible] त्रयोविंशतिदिनानिएवंवहतिवायोर्वहति चतुःचत्वारिंशदधिकेदिनश
तेमृत्युः द्विषष्ट्यधिकशताच्छ्रयाणांषण्णांद्वादशानामयनयनेएतदेवभवति २५ तथा॰ चतुर्विंशतिदिना
न्येवंवहतिवायोर्विंशत्यधिकेदिनशतेमृत्युः चतुःचत्वारिंशदधिकशताच्चतुर्णांत्रिंशद्वादशानामयन या॰ मं॰
नेएतदेवभवति २६ तथा पंच॰ पंचविंशतिदिनानिवहतिवायोर्मासत्रयेमृत्युः विंशत्यधिक ६

शतात्पंचानांषष्टिद्वादशानामयनयनेनएतदेवभवति षड्विंशतिदिनानिवहतिवायोर्मासद्वयेमृत्युः २७॥
तथा सप्त॰ सप्तविंशतिदिनानिवहतिवायोर्मासेनमृत्युः अष्टाविंशतिदिनानिवहतिवायो
र्मासार्द्धेनमृत्युः २९ तथा एको॰ एकोनत्रिंशतिदिनानिवहतिवायोर्दशमदिनेमृत्युः त्रिंश
त्तिदिनानिवहतिदक्षिणवायोर्नवमेदिनेमृत्युः ३१ तथा एकत्रिंशतिं [illegible] दिनानिवह
तिदक्षिणवायोर्दिनत्रयेमृत्युः द्वात्रिंशतिदिनानिवहतिवायोर्द्वितीयदिनेमृत्युः ३३ अथो
दगयनमार्गीवारमुपसंहरन् षडयनमार्गीवारमाह ३४ त्रयस्त्रिंशद्दिनान्येववायोर्वहति
एकेनदिनेनमृत्युः॥ इदंनास्त्यायुर्येषांवायुवारोभवति तदामृत्युर्नभवेत् किंतु ये चेत्स्त्रीणां

धिनाआधादिकस्यात् आदिशब्दात्मर्दलानामहानयस्वरेशविरदधनपुत्रादिविनाशः राजदि
नाशउल्किकादयःसंगृह्यंते १८ आधा॰ स्पष्टं १९ वायुंकालजलक्षणंविज्ञापयिषुःप्रस्तौति॥ आ
धा॰ आधात्मिकस्य- [illegible] रीरांतर्गतस्यवायोर्व्याधिनाविविधपर्ययैःसंभवति ततःकालस्यज्ञा
स्युर्भवति ततस्तन्निश्चयायबाह्यकालस्यलक्षणंवक्ष्यामि २० तत्रा॰ सवकालोनेत्रस्त्रोत्रवि
गेनेदात्रिविधंलक्षणंज्ञापकंस्यात्तथा सूर्यमाश्रित्यालंब्यनिरीक्षणीयः अपरस्त्रिविधादनो
यथेष्टंविधयानिरीक्षणीयः २१ तत्रनेत्रलक्षणमाह वामे॰ वामेजीवनेएंदवीयंषोडशारंलक्षम
लंविलेखयेत् दक्षिणेतुभानवीयंद्वादशारंलक्षमलंविलेखयेत् २२ तथा स्वरो॰ तत्रयोमध्यादेवयो

योदृशं हायनंधायायछं अरुंधतीत्रिशिष्टायांध्रुवं उत्सानपादंयदाएकैकंमुगयद्वायदृष्टिमयरूपेत त
दावर्षेणमृत्युः लोकिकाप्याहुः अरुं अरुंधतीनवेजिका ध्रुवंनासागमुच्यते तारावित्यर्थदेशो
कं ध्रुवोत्मानात्मनंमन्ते ४१ तथा स्वप्नं स्वमात्मानंग्रधकाकनिशावरंनश्यमाणमुपलक्ष
णत् स्वप्यमाणमधिरुह्योद्वायंयदाएरूपेतनदामृतिः आदित्याद्वा तत्सवराहादिनिरूपोलमा
नमुपलक्षणात्स्वप्यमाणंयदाएरूपेत्सदावर्षतिमृत्युः वर्षेणैवमनुवर्तते ४२ तथा रश्मिं
रश्मयःकिरणास्तैरदितमादित्यमन्येषुएरूपत्वधियदारश्मिदीनेएरूपति वह्निंवारश्मियुक्तं
एरूपति सदाएकादशमासेमृत्युः ४४ तथा दृष्टं गंधर्वनगरंसत्यनगरप्रतिबिंबकं तथा

दिदृक्षंग्रेएरूपेसदादशमेमासेएवता ४५ तथा उद्दिष्टं स्पृष्टं ४६ स्पृष्टं अकस्मात्कारणा
भावेशेषंस्पृष्टं ४७ तथा समं स्पृष्टंनवरंसमंमांसंगतं ४८ तथा तारं युग्मं तारा कनी
निकारूपमाक्रंजनवर्णं शुष्यतामकस्मादधरोदंतछदौतालुवकाक्रंदं राजदंतावधःतथा
रिष्टंदोषोदंतौ शेषंस्पृष्टं ५० सत्यं युग्मं अनलेदंनिमुखमादर्यजलेदृक्ततेनोर्द्धस्थित
नाकंधनुः एरूपतीतिस्थितमेन यदातदिदंवायंनएरूपेति तदाएकादशमासेमृतिः ५२ कृष्णं युग्मं अनलेदंनीतिव आत्मा
स्तितेशेषंस्पृष्टं ५४ तथा दंदशं युग्मं आतएस्थितेनसर्वजनेनात्मानिमुखमार्योतिसूक्ष्म ६

मूर्तयिःसर्वादृश्यतेऽतिस्थितं तेयदानदृश्यंते तदाएकादशमासेमृतिरितिपदं स्वप्नं स्पृष्टं ५७तथा
छेदनं स्पृष्टं५८ मिश्रं स्पृष्टं नवरंमनःशोकोहृदयमतिशयेनशेदतीत्यर्थः ५९ तथा जिह्वं पं
चाक्षिस्पृष्टं ६० रीतिं व्याहसमुखस्यहंकारेणसहवायुर्निगमेयदाशोभवति तथाकंकारेण
निर्गछति योक्षतास्यात्तदादशाहेनमृतुः ६१ तथा अर्द्धमिस्पृष्टं ६२ म्लानं हृदयंयादोवृ
त्यादशांशंस्पृष्टं ६३ जायं स्पृष्टं ६४ स्वजाययाकालज्ञानमाह मलं स्पृष्टं ६५ एकारांतरेण
कालज्ञानमाह विषं विद्धं ॥ मूर्धं स्पृष्टं ६६ शाकुनद्वारेणपंचभिःश्लोकैःकालस्यज्ञान
माह अथं ६५ एकारांतरेणएस्तीति अनं स्पृष्टं ६८ आतुरशाकुनेषुस्वगतशाकुनानि

त्रिभिःश्लोकैराह दक्षिं स्पृष्टं ६९ काकशाकुनानिश्लोकद्वयेनाह यथं स्पृष्टं ७० अथ
भवभिःश्लोकैरुपक्रम्यकालज्ञानमाह अथं स्पृष्टं ७१ अथशब्देनैवपुरुषेणकालज्ञानं
श्लोकत्रयतृष्टेनाह रात्रिं स्पृष्टं ७२ धनवरंदृष्टमिति॥ दृष्टं [illegible] इत्यनेनक्रमेणग्रहदृष्टिवाच्या
दिष्टंयदिनत्रैवक्रूरयदीनवेत तदिपर्ययेणशोभ्यग्रहैरदृष्टं स्पृष्टं च अथदृष्टजन्मानुसारेण।
कालज्ञानमाह दृष्टं दृष्टायांग्रहेसति जन्मेतत्कालजन्मे आस्तेजन्मात्मभवंतुयेदृष्टमेवास्यां
नस्थिताः क्रूरयशाक्षेत्र चंद्रस्तुषष्ठोदृष्टमो वायदिस्यात्सदामृतुः ७३ दृष्टं जन्माधिपं तत्रो
मेषादिषुराशिषु ऊंज शुक्रंतेषंकजंशुक्रंऊंजजीवंतौरिशनिंगुरवः जन्मानवांशकानामि

यो॰ इ॰ निशास्त्रादवगंत्यर्थं ७ तथा लग्नं स्पष्टः ८ रविः स्पष्टः ९ पायः स्पष्टो १० तथा धनुः स्पष्टः ११
ए यंत्रघोरणकालज्ञानम् । शुभिः श्लोकैराह ॥ अंतः अंतस्थमध्यगतमधिस्तनाली नामयस्यस्त्रासो
ष्णवस्त्रतेनगर्भितं आग्नेयपुरं कोणस्थरेफकुंजालानातैराकृतं अनुस्वारमहितैः षष्ठिः स्वरै॰
कारार्धैः पार्श्वतोवृत्तं बहिःकोणेषु स्वस्तिकोर्ध्वाधस्करस्यमध्यस्थितमाग्नेयपुरमेव यथा व
तुः पार्श्वस्थैगुरुविसर्गसहितैर्यकारैर्यस्यतत्तथा एवंभूतंयंत्रंवायुपूरणावृतंकल्पयित्वापादयो।
हृदिशीर्षसंधिषुवन्हिस्थेत यंत्रस्थानानुसारेणदृष्ट्वा शेषास्पष्टाः २७ यंत्रप्रयोगमुपसंह
रन्विषविद्यायाकालज्ञानमाह इतियंत्रप्रयोगेणः स्पष्टः २८ विषानेवंसप्तश्लोकैराह ॥

प्रथमंः स्पष्टः २९ कालज्ञानोपायानुपसंहरति एवः स्पष्टः ३० अथजयपराजयज्ञानोपा
यमाह कालेः स्पष्टः ३१ रिक्तपूर्णयोर्लक्षणमाह यत्रेः स्पष्टः ३२ प्रकारांतरेणकालज्ञानमा
ह प्रष्टुः स्पष्टः ३३ वामः स्पष्टः ३४ तथामृताः स्पष्टो विधिरथवामवाह्यस्पृष्टुकेमसा
क्षीजीवेन दक्षिणवाह्यस्थितेविषमाक्षरः ३५ तथा पृष्टाः ३६ तथा जयः ३७ स्पष्टः ॥ ततः
ज्ञानीः स्पष्टः ३८ खरिः स्पष्टः ३९ आयाः ४० तथा दग्धः स्पष्टो ४१ तथा सौम्येः स्पष्टो ४२ ॥
तथा मरेः स्पष्टः ४३ गृहेः पृच्छयदंगेवामेदक्षिणेवा तत्रयादांतेत्रयमंक्षीतत्रोः स्पष्टः ४४ आनुः
तथा गुरुः स्पष्टः ४५ तथा भासः स्पष्टः ४६ तथा अरिः स्पष्टः ४७ तथा अतिः स्पष्टः ४८ ॥

तथा वहेः स्पष्टो ४९ मतांतरमाह वंहेक्षीः स्पष्टः ५० पवननिश्चयोपायमाह यदाः स्पष्टः ५१ ॥
विंडनिरीक्षणोपायंश्लोकद्वयेनाह अंगुः स्पष्टो ५२ विंडज्ञानात्पवननिश्चयमाह पीतेः स्पष्टः
५३ अनुमितानाडीनिरीक्षणोपायमाह निरुः निरुद्धेतनिरीक्षमिक्षेन्नतरंगनिलिख्य नाडी
तरंपीठयेत्तत्रायनादिनाः ५४ अत्रेः नाडीशुद्धिरपवनसंचारणाज्ञायते इतिनामवक्तो
तिर्थः अस्मिः स्पष्टः ५५ इदानींनाडीशुद्धिश्लोकचतुष्टयेनाह नाम्यः स्पष्टः ५६ नाडीसंचा
रज्ञानफलमाह नाडीः स्पष्टः ५५ वामदक्षिणनाडीरधिकृत्यतः पवनस्यकालमाह द्वेः स्प
ष्टः ५६ तथा यदेः स्पष्टः ५७ वायुसंक्रामावेदिनमत्वनिर्णये नाधिकारमाह मुग्धः स्पष्टः

५८ इदानींवेधविधिंश्लोकाष्टकेनाह हरिः स्पष्टः ५९ उक्तक्षयसंहरन्वाक्यशेषमाह एवः
पापश्लोकयेति जीवदेहप्रवेशेरिपरप्राणप्रहाणंस्यात् सच्चपापंशास्त्रघातादिवनोपदृष्टंयेन
वयंरोपघातमंतरेणजीवमुरप्रवेशः संभवति तथाहि ब्रह्मः स्पष्टः ६० परपुरप्रवेशाक्ष
जमाह क्रमेः स्पष्टः ६२ ॥ इतिपरमार्हतश्रीकुमारपालभूपालस्मक्षेतेआचार्यश्रीहेमच
द्रसूरिविरचितेऽध्यात्मोपनिषन्नाम्निसजातपदवेधश्रीयोगशास्त्रेद्वादशप्रकाशोस्यापनेपंच
मप्रकाशविवरणं ॥ ग्रंथाग्रंथ ५५०० ॥ अथपरपुरप्रवेशस्यापरमाथक्रमाह ॥ ६३ः स्पष्टः
कृतः ॥ जित्वाः स्पष्टो ६४ प्राणायामस्ततःकश्चिदास्तेनाभ्यासेन इतियदुक्तं ततश्चो

कथयेन्नभसि स्फुरति तन्नाम स्पष्टं च प्राणायामानन्तरं प्रत्याहारः कस्मिन्कर्मणि सत्यनुष्ठेये सति माह इंद्रियैः श्रोत्रादिभिरिंद्रियैर्मनोविषयेभ्यः आकृष्यत्यनेनेत्याकर्षणं यदुक्तमस्मान्निरुद्धानविताप्रणो प्रत्याहारस्त्विंद्रियाणां विषयेभ्यः समाहृतिः ६ मनश्चक्षुर्वा तन्निश्चलमिति प्रत्याहारे नन्तरोपदिष्टा योधारणा यावत्क्रमः ॥ धारणास्थानान्येवाह नाभौ० ध्यानं स्थानानीति ध्याननिमित्तस्य धारणायाः स्थानानि धारणाः फलमाह एताः प्रत्ययावस्थमाणाः शेषं स्पष्टं ॥ इति पिण्डैकाक्षरविरणं ६ ॥ अथ ध्यानविधिक्रममाह ध्यानं स्पष्टं १ ध्यातारमभिधत्ते श्लोकेनाह अमुं० स्पष्टं ७ अथ ध्यानविधिप्रतिपादनद्वारेण ध्येयस्य स्वरूपमा

ह पिंडं० पिंडं शरीरं तत्तिष्ठतीति पिंडस्थं ध्येयं तद्धारणानेदेनाह ८ पार्थिवं स्पष्टं ९ तत्र पार्थिवीधारणां श्लोकत्रयेणाह तिर्य० तिर्यग्लोकसमया वा सिद्धशिलास्तावन्मात्रं रज्जुप्रमाणमिति शेषं स्पष्टं १२ अथाग्नेयीं धारणामग्निः श्लोकेनाह विधिं० स्पष्टं नवरं महामंत्रस्मिन्द्यचक्रबीजं ॥ अर्हं इति ॥ १६ अथ वायुवीधारणां श्लोकद्वयेनाह ततः स्पष्टं २० अथ वारुणीधारणां श्लोकद्वयेनाह सुरेंद्र० स्पष्टं २२ तत्रमंत्रधारणां सोपस्कारां त्रिभिः श्लोकैराह मंत्रं० स्पष्टं २५ पिंडस्थध्येयस्य माह तन्मंत्रस्त्रिभिः श्लोकैराह अक्षरं० स्पष्टं ॥ इति २८ ॥ इतिपरमार्हतः श्रीकुमारपालस्य ॥ आशा० स्वोपज्ञः सप्तमः प्रकाशः विवृतो सप्तमस्यास्य ग्रंथाग्रेण सार्धश्लोकानां ॥ ग्रं० २९० ॥ श्री० ॥ छ ॥ श्री० ॥ छ १२

॥ अथ यदस्य ध्येयस्य लक्षणमाह मंत्रं० स्पष्टं १ विद्वेषं स्त्रिभिः श्लोकैराह तथा० स्पष्टं ४ अस्य फलमाह ध्यायं० स्पष्टं ५ उक्तं च ज्ञानार्णवे यस्य यस्मिन्नरे वक्त्रमग्निमाघ्रु कुष्टादिरात्मकर्मानस्वनाद्विरोगान् आप्नोतिवाप्नोति वाग्मेहंतीमहद्भयः पुंजोपुरत्रवगतिपुरुषोत्तमार्ता ६ इति प्रकाशांतरेणपदमयीं देवतां ध्येयतया द्वाभ्यामिः श्लोकैर्निर्दिशति अथवा० स्पष्टं १८ पुनरपि प्रकाशांतरेणपदमयीं देवतां पंचभिः श्लोकैराह यद्वा स्पष्टं अर्हं २३ यदाद्यः अकारः० स्पष्टं २५ अनेनरविधिमाह रेफः० स्पष्टं २५ ततः निशा० स्पष्टं २६ ततः तेदवः तेदवमनाहतमेवमक्षरमेकं ध्यायेत् ततः तेदवाव्यक्तनिराकारं जगत्त्रयनिधीयेत २७ एवं च क्रमा० स्प

ष्टं २८ अक्षरनिमुपसंहरति इति० स्पष्टं इतिमंत्रराजेत्यनाहतमव्यक्तमेवोक्तं २९ अकारांतरेणपरमेष्ठिवाचिकापदमयीं देवतां श्लोकद्वयेनाह निर्दिशति तथा० स्पष्टं ३१ तस्मध्येयश्चित्रकारांतरणोक्तः पीनेंद्र० यद्यपिकर्मघातार्थिनोत्रात्रियत्नस्यैवध्यानमुक्तं तथापिनद्व्यक्षरकाजनावत्सामयीवरूपेनपीतादिध्यानान्यपिकदाचिदुपकारीणीत्येतदुपदिष्टं ॥ ३३ ॥ अकारांतरेणपदमयीं देवतां प्रस्तौति तथा० स्पष्टं ३२ तथा अष्टं० नमोऽरिहंताणं ननम्र ३४ सिद्धा० दिक्षत्रेषुरत्नादिव्यवस्थितेषुपत्रेषुसिद्धादिवक्तव्यं ॥ नमोसिद्धाणं नमोआयरियाणं नमोउवज्झायाणं नमोलोएसव्वसाहूणं ॥ एसोपंचनमोक्कारो सव्वपावप्पणासणो मंगलाणंचसव्वेसिं ॥

षटमंडलोपमंगलं २ इतिध्यायेत् अस्यदृष्टिमात्रविलुप्तविलुप्तामनोवाक्कायमुद्रा वक्तव्यतयप
वासः २६ तया एतत् तिर्यंचः केवल मोक्षजादयः मोक्षोस्यष्टे २७ प्रकारांतरेणाएमोविद्यामाह ॥
गुरुः गुरुपंचकं परमेष्ठिपंचकं तन्नामानि विनम्रानमःपदेनवरहितानि॥अरिहंतसिद्ध आ
यरियउवझायसाहु इत्यवेलक्षणानि मोक्षस्यष्टे २७ तथा नाता अमृवर्णं अरिहंतसिद्ध इ
ति अवर्णअकारमेव मंत्रंजपन् वक्तव्यफलंजानेते ४० अहस्ति वक्तव्यादिफलप्रतिपादने
नुक्रमंजनम्रतियादनार्थंचैत्यमेवाह मुख्यनुस्वारयुक्तवर्णेतदाह एवं क्रमाद्विद्यावर्ण
दोसिधानासूवडिधता साधेय ॥ क्रौंक्रौंक्रः क्रौंक्रः असिआउसानमः॥ इत्येवंलक्षणोमोक्षस्य

ष्टः तथा मंगलं तत्रयथा चत्तारिमंगलं अरिहंतामंगलं सिद्धामंगलं साहुमंगलं केवलीपन्नत्तो
धम्मोमंगलं १ चत्तारिलोगोत्तमा अरिहंतालोगोत्तमा सिद्धालोगोत्तमा साहुलोगोत्तमा केवली
पन्नत्तोधम्मोलोगोत्तमा २ चत्तारिसरणंपवज्जामि अरिहंतेसरणंपवज्जामी सिद्धसरणंपवज्जा
मि साहुसरणंपवज्जामि केवलीपन्नत्तंधम्मंसरणंपवज्जामि ३ वक्तः समाश्रयाणीति अ
हंसिद्धसाधुधर्मसिमाश्रयणीति॥ध२ अथएवविद्यामंत्रमेकेनवक्लोकेना
ह मुख्यं विद्यांपंचदशाक्षरामिति ॐअरिहंतसिद्धसयोगिकेवलीस्वाहाः इतिएवंलक्ष आज्ञा
णोसर्वज्ञाज्ञेस्मरेन्मंत्रमिति ॐक्रौंश्रीं अर्हन्नमः ॥ध३ इत्येवंलक्षणंसर्वज्ञाज्ञमिलेतदेव॥ ११

जावयति वक्तुः स्पष्टः तथा ध४ तथा यदीः नमोअरिहंताणं इतिध५ इदानीमेकेनश्लोकेनमंत्र
द्वयमाह एवः एवंवर्णपंचाक्षरंनमोसिद्धाणमितिलक्षणं इत्येकोमंत्रः वर्णमात्रोविनमिति
द्वितीयः सवायं नमोर्हत्केवलिनेपरमयोगिनेविस्फुरदुरुशुक्लध्यानाग्निदग्धकर्मबीजा
यप्राप्तानंतचतुष्टयायसौम्यायशांतायमंगलवरदायअष्टादशदोषरहितायस्वाहा॥ध६॥
मंत्रांतरंमुष्टिमद्दितंदर्शनेःश्लोकेरार ध्यायेः मायाबीजक्रौंइतिशेषंस्पष्टं॥ध६ तथा दा॥
स्पष्टः४७ तथा क्षीरां स्पष्टः४८ अस्याध्यानेफलमाह अस्याः स्पष्टः४९ नासाः ॥ध६॥अ
ष्टगुणाअणिमाद्याः ६० एतदेवविवृणोति शंखः स्पष्टः६१ तथा द्विपाः क्रौंह्रीं नमः क्रौंह्रीं

ह्रीं ६२ तथा कामः विद्याज्ञ जोगोमगो तच्चेनूएनचेनविस्सेअंतेयरकेजिणापावेंस्वाहा
६३ तथा षड्दीणः नाधिकृतिनत्येकमक्षरंसर्वत्यस्यैवकायसाहाः बालेएसमुनः ६४
नतांः ॐनमोजिणाणं ॐनमोपरमोहिजिणाणं ॐनमोसव्वोहिजिणाणं ॐनमोअणंतोहिजि
णाणं ॐनमोकुवबुधीणं ॐनमोबीजबुधीणं ॐनमोपयाणुसारीणं ॐनमोसंभिन्नसोआणं
ॐनमोउजुमईणं ॐनमोविउलमईणं ॐनमोदसपुव्वीणं ॐनमोअट्ठयमहानिमित्तकुसलाणं
णं ॐनमोविउव्विणइड्ढिपत्ताणं ॐनमोविज्जाहराणं ॐनमोचारणाणं ॐनमोपन्नासम
णाणं ॐनमोआगासगामीणं ॐनमोक्रौंश्रीक्रौंधतिकीर्तिबुद्धिलक्ष्मीस्वाहा ॥इतिपदेवलयंपू

योऽहं ध्येत् पंचनमस्कारेण पंचोपवीत्यन्तेनमस्कृत्योक्रियते तथा ॐनमोअरिहंताणं फ्रौंस्वाहाः कंगुष्ठे
१२. ॐनमोसिद्धाणं फ्रीस्वाहाः तर्जन्यां ॐनमोआयरियाणं हूंस्वाहा मध्यमायां ॐनमोउवज्झायाणं फ्रो
स्वाहा अनामिकायां ॐनमोलोएसव्वसाहूणं फः स्वाहा कनिष्ठायां एवंकरन्यासं
मस्तकस्योपरिषड्दलेदक्षिणादिपरावर्त्तेषु आमेषु विन्यस्यजयेत् क्रियते ध्यं तथा ॐसृष्टः स्पष्टः दृष्टः
टः पूर्णवाचोमंत्रः ॐनमोअरिहंताणं ॥ अथैकाक्षरोकेनमंत्रेविद्योवाह चिंतनं अन्यमपीतिप्रीम
द्ध षनवद्यमानांतेसोनमः इत्येवंरूपोपादानक्षणीमिति ॐअर्हन्मुखकमलवासिनिपापात्मक्ष
यंकरिश्रुतज्ञानज्वालासहस्रज्वलितेसरस्वतिमत्पापंहनद्दद२ क्रौंक्रौंह्रौंक्रौंक्षः क्षीरधवले अ

मृतसंभवेवंवंहूंस्वाहाः इत्येवंजक्षणं ७१ अस्यावृष्टिः प्रसीद स्पष्टः७२ तथा ज्ञानं स्पष्टो७४॥
तथा नाभिः असिआउसा बुज्झानि अन्यान्यपिमनःसर्वसिद्धेभ्यः इति उपसंहरति ऋतं॥
स्पष्टः७७ उक्तंच वीतरोगोभवेद्योगी यत्किंचिदपिचिंतयेत् तदेवध्यानमाम्नात मतोन्येग्रंथवि।
स्तरो७८ आशिषमाह इतिगणधरवृत्तविरचितादुधत्तानि पवयनजलराशेस्तस्मान्मथ्यमू नि।
हृदयमुकुरमध्येधीमतामुज्जसंतु घवितभवभावोत्थक्लेशानिनाशहेतो७९॥ इतिपरमाहत्ति श्री
ज्ञस्योपज्ञमष्टमप्रकाशस्यविवरणं अष्टमस्यप्रकाशस्यविवरणोनियतेनातं ग्रंथानविद्यतेस्त्राष्ट्र आद्य।
वत्वारिंशतसमन्वितं ग्रंथसंख्या १४८ ॥ सिविजयहेमसूरिसहजानंदेनस्वार्थिपरार्थायव॥ १२.

ज्ञमयरूपस्यध्येयस्यसप्तमिःश्लोकैराह मोक्षं स्पष्टः३ प्रकारांतरेणरूपस्थध्येयंत्रिभिःश्लोकैरा
ह रागं स्पष्टः११ ततश्च योगीं स्पष्टो १२ कथमित्याह वीतं स्पष्टः१३ उक्तंच येनं स्पष्टः
१४ एवंस्वध्यानमुक्त्वा असध्यानंनिराकर्त्तुमाह नासं स्पष्टः१५ सिद्धं स्पष्टः१६ इतिपरमाह
त्तश्रीज्ञस्योपज्ञनवमप्रकाशविवरणंविहितंनवमस्यसर्गस्यानामेकविंशतिः२१॥श्री॥७॥ श्री
अथरूपातीतध्येयमाह अमूं स्पष्टः१ एवंच इत्यं स्पष्टः२ तथाच अनं स्पष्टः३ तात्पर्य
माह सोयं स्पष्टः४ परंपरमुपविशति अजं स्पष्टः५ पिंडस्थादिरूपंचतुर्विधंध्येयमुपसंह
रति एवं स्पष्टः६ पिंडस्थादिभेदेनचतुर्विधंध्येयमभिधायप्रकारांतरेणतस्यचतुर्विधमाह

आज्ञां स्पष्टः७ ध्येयभेदाच्चतुर्विधंध्यानस्यासज्ञानमाह आज्ञां आज्ञाआसवचनप्रवचनमि
तियावत् अबाधितंप्रमाणांतरैःपरस्परविरोधेनच तत्वत इतिपरमार्थरूपा अथाप्तादाप्तत्वं
वादीत्थिंनयेत् ८ आज्ञायाःअबाधितत्वंसाधयति सर्वं स्पष्टः९ अत्रांतरश्लोकाः आज्ञास्या
दासवचनं साधित्वमवस्थिताः आगमःप्रथमातावद्धेतुवादोःपरापुनः १ आद्यादेवयदार्थ
नो प्रतिपत्तिस्तदागमः आप्तांतरस्यसंबंधाद्धेतुवादोनिगद्यते २ द्वयोरप्यनयोस्तुल्ये प्रामाण्यम
विमानतः अदृष्टकारणत्वेन प्रमाणमितिजक्षणात् ३ दोषारागद्वेषमोहाः संजवंतिनजेहति॥
अदृष्टहेतुमेश्रुत्वं तत्प्रमाणंवचोहितो ४ नयप्रमाणसंसिद्धं योवदेद्यविरोधिच अप्रतिक्षेप्य

यो।द्दा मपरे बीजिष्टैरविश्वासनेः ५ कंगोपांगप्रकीर्णादि वक्त्रनेदायगंबुधिं ज्ञानेकांतिनायप्राप्य सामाज्य।
१३ श्रीविभूषितं दृङ्मुखं दूरमध्यानं नमानांस्फुजनं नत्वं गणिपटिकतयोक्तैः ख्यातंस्तुत्यनरामरैः ७
एवमाज्ञांसमासेन्य स्याद्दज्ञानयोगतः द्रव्यपर्ययरूपेण नित्यानित्येषुवस्तुषु ८ स्वरूपपररूपाभ्यां सदसद्रूपनाजिषु यःस्थिरप्रत्ययोध्यानं तद्दाविवयात्मकं ९ अपायविचयमाद रागद्वेषजनितानामपायानांविचयोविचिंतनंतद्वत्रअपायविचयं १० तस्यफलमाह ऐहिक स्पष्टः ११ अत्रांतरेश्लोकाः अस्पृष्टजिनमार्गाणां प्रज्ञातपरमात्मनां अपशमृष्टायतीनाम पायाःस्युःसदभ्रतः १ मायामोहांधतमसा विवशीकृतचेतसा किंकिंनाकारिकलुषैः कोपायो

ष्यवापिनः २ यस्यदुष्कर्मनारकेषु तिर्यक्षुनरकेषुव मयाप्रापश्रमादोयं ममेवदिविचेतसः ३ आ
सादिपरमंबोधि मनोवाक्कायकर्मजैः उद्भवेष्टेमुचेवात्मा शिरसिज्वालितोऽनलः ४ स्वाधीने
मुक्तिमार्गेपि कुमार्गपरिमार्गणैः अहोआत्मास्वयंवेद्य स्वात्मायंयेषुपासितः ५ यथाप्राप्तापि।
मोराज्ये निस्पृहान्राप्तिवालिशाः आत्मायंतेतमामोक्षं नवायत्नांतवानसि ६ इत्यात्मनःपरेषां
च ध्यात्वापायपरंपरां अपायविचयध्यान मथिकृतीतयोगवित् ७ अथविपाकविचयमाद
धतिक्षणसमुद्भूतो यत्कर्मफलोदयः ८ स्पष्टः १२ एतदेवभावयति यासं९ आर्हतःज्ञान आज्ञः
रकात्मनःइति चानिद्यासोयंवर्मो ज्ञेयस्पष्टं १३ अत्रांतरेश्लोकाः विपाकंफलमाम्नातः कर्म १३

णोमशुभाशुभनः द्रव्यक्षेत्रादिसामग्र्या विचमात्रोनुभूयते १ शुभस्यत्रांगनाभाज्य स्वाद्यादिद्रव्यभोग
तः कर्मनस्वर्हिनास्त्रादि विभादिर्भ्यानुभूयते २ क्षेत्रेसौधविमानोद्य वनदीवसनाच्युतः नरका
नजंगाल्पारण्यशून्यतावक्रमःपुनः ३ कालेत्वतीतजानुष्म वसंतादौरते क्रमः अशोकोक्तेग्रीष्म
हेमंतादौभ्रमणतोऽशुभः ४ भवःपरमदंतोषा दिभावेवक्रमोभवेत क्रोधाहंकारराडत्वा दिभा
वोशुक्रमःपुनः ५ क्रूरेवत्सभोगभूमि मनुष्यादिभवेशुभः क्रमस्यतिर्यग्नरका दिभवेशुक्रमः
पुनः ६ उदयेसंयोपशमो शुभाःकर्मणोभवंत्यत्र इमंक्षेत्रकाले भावंवभवंसेप्राप्य ७ इतिद्रव्या
दिसामग्री योगात्कर्माणिदेहिनां स्वस्वफलंप्रयच्छंति तानित्वष्टेवतत्रयाः ८ जंतोःसर्वज्ञरूपा

स्य ज्ञानमावियतेसदा येनवस्तुःपुटेनेव ज्ञानावरणकर्मतत् ९ मतिश्रुतावधिमनः पर्या
र्यःकेवलंतथा यदावियंतेज्ञानानीयेतत् ज्ञानावृतेःफले १० एवंनिद्रा दर्शनानां चतुष्केस्याद
सिध्रया दर्शनावरणीयस्य विपाकःकर्मणःस्मृतः ११ यथादिदृक्षुःस्वाम्यत्र प्रतीहारनिरोधतः
नपश्यतिस्वमप्येवं दर्शनावरणोदयात्तः १२ मधुलिप्तासिधारायां स्वादनंवेद्यकर्मयत् तत्सुख
ज्ञानुभवनं स्वभावंपरिकीर्तितं १३ मूढाज्ञानसमराज्ञा मोहनीयंप्रचक्षते यद्विनेनविमुह्यंत्मा
नस्मात्तेषुमुह्यति १४ नत्रादिदृष्टिमोहाख्यं मिथ्यादृष्टिविपाकतः चास्त्रिमोहनीयंतु विर
तिप्रतिषेधनं १५ नृतिर्यग्नारकामर्त्य भेदायुश्चतुर्विधं स्वस्वजन्मनिजंतूनां धारकंगुप्ति

योग। संज्ञिनं १८ गतिजात्यादिवैचित्र्यकारि चित्रकरोपमं ज्ञानकर्मविपाकोऽस्य चारीरशुभाशुभरिणां १७
१४ अद्वैनीचैर्भवेत्तोत्रं कर्मद्यौनीवगोत्रवत् दीर्घह्रस्वसुरासौम्य भेदकारिकुलालवत् १८ दानादि
लब्धयोयेन फलेनेनविबाधिताः तदेतन्नायकर्मस्या ज्ञोभागरिकसन्निभं १९ इतिमूलप्रकृ।
तिनां विपाकस्तान्विचिन्वतः विपाकविचयोनाम धर्मध्यानमुच्यते २० अथसंस्थानविच
यमाह अनाद्यनन्तस्यलोकस्य स्थित्युत्पत्तिव्ययात्मनः आकृतिंचिन्तयेत्यत्र संस्थानविचयः
सतु १४ लोकन्नाहेनलोकमुज्झतानिवृद्धिस्यादिद्रव्याणिपरिगृह्यंते तोषंस्पृशं १४ लोकध्यान
स्यफलमाह नानाऽ स्पृष्टः १५ अत्रांतरश्लोकाः संस्थानविचयोलोक भावनायांअर्पितः ॥

तन्नेहवर्ण्यतेभूयः पुनरुक्तमलक्षणं १ अथलोकभावनायाः संस्थानविचयस्यच को
नामभेदयोनामौ विप्रन्नोपरिकीर्त्तितौ २ उक्तंमेतयथाविता मात्रकंलोकभावना स्थिरानु
लोकादिगतिः संस्थानध्यानमुच्यते ३ धर्मध्यानस्यैवविशेषस्वरूपमाह धर्मः क्षायोपश
मिकादिकः इत्यादिग्रहणा दौपशमिकस्यक्षयग्रहणं नत्वौदयिकस्य यदाह धर्मध्यानमप्रमत्तसंय
तस्य उपशांतक्षीणकषाययोश्चधर्मध्यानमेवक्रमेणविशुद्धिस्वामिनोभवति तथा पी।
तलेश्या ततोपिविशुद्धतरालेश्या ततोपिविशुद्धतरालेश्यति १६ चतुर्विधस्यधर्मध्या आज्ञा।
नस्यफलमाह अस्मिन्ऽ स्पृष्टः १७ उक्तंच अजोत्यऽ १॥ अमुष्मिकंफलंश्लोकचतुष्टयेनाह १४

स्वरूपऽ स्पष्टः २४॥ इतितत्त्वार्थसूत्रश्रीउमास्वातिवाचकोपज्ञेदशमषष्ठाध्यायविवरणं॥ येथानांचतुरशीति
विकल्पोदशमस्यच ग्रंथ४ऽ धर्मध्यानमुपसंहरन्शुक्लध्यानेप्रस्तौति स्वर्गऽ धर्मवतस्यअपवर्गहे
तुत्वंपारंपर्येणअपवर्गस्यैकमसाधारणंनिदानंकारणं शुक्लध्यानं इदंचोत्तरशुक्लध्यानद्वयापेक्ष
यादृष्टव्यं आद्ययोस्तुशुक्लध्यानयोरनुत्तरविमानगमननिबंधनत्वाभ्यस्ति यदाह सोतिस्मआस
वसंवरविणिज्जराअमरसुहाइंविउलाइंज्झाणंतरस्सफलाइं सुयाणुबंधीणधम्मस्स १ नयविसेसेणा।
सुहासवदेवणुत्तरामरसुहंच इक्कंसुक्काणफलं परनिव्वाणंपरिज्जाणं २ शुक्लध्यानस्याधिकर
णंनिरूपयति इदऽ आदिमवज्रऋषभनाराचसंहननंयेषांतेतथा सकलश्रुतावगाहनपूर्वं

धराएयनात् एवाणिनानिवदंतीत्येवंशीलाःपूर्ववेदिनःपूर्वधराः इदंद्वायिकंभावतुषमरुदेम्या
दीनांऽपूर्वधराणामपिशुक्लध्यानसंभवात् आदिमंसंहननाऽत्यस्थिरताऽत्यादिनाहेतुरुक्तः
२ धत्तेऽ स्पष्टः २ यदाह क्षिणेमिन्नेरतेदग्धे देहेस्वमपिहूरगं सपश्यत्यवधंवातादि ऽःस्वरूपि
नकंपयेत् १ नपश्यतिजगत्तदाकिंचिन्नश्रृणोतिनजिघ्रति स्पृष्टःकिंचिन्नजानाति जेष्यनिर्द्वस्म
स्थितः २ इति ननुयद्यादिमसंहननानांशुक्लध्यानेधिकारस्तर्ह्यदानींसेवार्त्तसंहननानांपुरुषाणांशु
क्लध्यानेपूदशोकोवसर इत्याह अनऽ यद्यपिदंयुगीनानांनशुक्लध्यानेधिकारः तथापिस
पदायाविछेदार्थंतिऽपदेशइत्यर्थः ४ शुक्लध्यानस्यभेदानाह ज्ञेयऽ नानात्वंपृथक्त्वंऋक्तेवि

तर्कः विचारोऽर्थव्यंजनयोगसंक्रांतिः सतिशयत्सवितर्कं सविचारं पृथक्त्वं एकं अपृथक्त्वं अवितर्कं
अविचारं द्वितीयं सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति तृतीयं उच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति चतुर्थं शु
क्लध्याने ॥ अथ यद्येवं द्वावेष्टौ एकः एकस्मिन्परमाणौ द्रव्ये पर्यायाणामुत्पादस्थितिभंग।
मूर्त्तत्वादीनां विविधनयैर्व्यापिकया यया यथैकादिभिर्यदनुसरणमनुचिंतनं श्रुतानुसारेण तत्सर्वविदो
वृंदेनुगतश्रुतानुसारेणेतरेषां चाल्पधीतदाश्रुत्यध्यानमिति संबंधः कथंभूते अर्थव्यंजनयो
र्योगांतरेषु संक्रमणं यस्मिंस्तत्तथोक्तं अर्थोऽत्र ध्येयस्तस्माद्ध्यानेनार्थे द्रव्यादौ संक्रमणं योगाद्योगांतरसंक्रमणं
तु मनोयोगात्काययोगे वाग्योगे वा संक्रांतिः एवं काययोगान्मनोयोगे वाग्योगे वा वाग्योगात्म

नोयोगे काययोगे वा संक्रमणं तेनयुक्तं यद्यत्तं उपायविईनंगादं यस्मवाणंजमेगदव्वंमि ना
णनयाणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेण १ सवियारमत्थवंजण जोगंतरओतयं पढमसुक्कं होइ
पुहुत्तवियक्कं सवियारमरागभावस्स २ ननुअर्थव्यंजनयोगांतरेषुसंक्रमणात्कथंमनःस्थै
र्यंतदभावाच्चकथंध्यानमुच्यते एकद्रव्यविषयत्वेमनःस्थैर्यसंभवात् ध्यानत्वमविरुद्धं द्वितीय
मेवंभावष्टे एवं एवंश्रुतानुसारादिति पूर्वविदांपूर्वगतश्रुतानुसारादन्येषामल्पधीनि एक
पर्यायविषयमेकत्ववितर्कमविचारं द्वितीयशुक्लध्यानं तच्चार्थव्यंजनयोगेषुसंक्रमणस्वरूपं ॥ आह।
यदाऽऽह जंतुपासनिष्कंपं निवातशरणप्रदीपमिवविद्वान् उत्पन्नदिईनंगादयाणएगंमिपज्जाए १५

अवियारमत्थवंजण जोगंतरओतयंविइयसुक्कं पुव्वगयसुयालंबण मेगत्तवियक्कमवियारं २ ॥७॥ तृ
तीयमेवं भावष्टे निरुद्धा निरुणद्धि गमनसमये मोक्षगमनप्रत्यासन्नकाले केवलिनः सर्वस्मिन्मनो
योगवाग्योगद्वये निरुद्धे सति बादरे वाययोगे निरुद्धे सूक्ष्मोच्छ्वासनिःश्वासादिकाकायक्रिया
यत्रयत्तथा अप्रतिपातिनिवृत्तिः दरक्षयः आईतदग्धसंस्कृतेविदग्धे यथा दरदग्धतरद्विग्धो
गौरशरीरं च चतुर्थमिदं भावष्टे केवली चतुर्थशुक्लध्यानमिति रूपयति ए एकः आद्यं पृ
थक्त्ववितर्कसविचारमनःप्रभृत्येकयोगभाजो योगत्रयभाजोवा तच्चैणिकश्रुतपाठकवा।
नो भवति अपरमेकत्ववितर्कमविचारं मनःप्रभृत्येकयोगानां योगांतरेसंक्रमोभावात् तृती

यंसूक्ष्मक्रियमनिवृत्ति तत्सूक्ष्मकाययोगेसूक्ष्मेननुयोगांतरे चतुर्थंशुक्लिन्नक्रियमप्रतिपा
ति नियमेनाणसयोगिकेवलिनोशैलेशीगतानो भवति योगस्तुकायमनोवाङ्नेदात्त्रिविधः त
त्रऔदारिकवैक्रियआहारकतैजसकार्मणशरीरवतोजीवस्यवीर्यपरिणतिविशेषः काय
योगः औदारिकवैक्रियआहारकशरीरव्यापारात्कृतवाक्द्रव्यसमूहसाविवाङ्जीवव्यापारो
वाग्योगः औदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापारात्कृतमनोद्रव्यसमूहसाविवाङ्जीवव्यापारो मा
नोयोगः १० ननुशुक्लध्यानोपरितनभेदेमनोस्थैर्यमनस्कत्वाकेवलिनःध्यानंचमनःस्थै
र्यं सदेतत्कथमित्याह छद्मस्थ यद्ध्यानमस्थिरंध्यानमुच्यते तथाकेवलि

योगः नोपि मनिरुद्धकाययोगत्वान्निरोधतध्यानत्वाद्यनिषेधो भवति ११ ननु चतुर्थमेव शुक्लध्यानमेतत्कुतो
१६ यद्योगस्यनिरुद्धत्वात् असावपि न भवति तथापि भावेनिःप्रसंगस्तत्र कर्मध्यानत्वाद्व्यपदेशः।
स्याद्यद्येवं यथाऽऽकेवलज्ञानक्षणनिमित्तदर्शनादेरभावेपि छद्मस्थसंबन्धिनां क्षमते तथा मनःप्रभृ
तिसर्वयोगोपरमेपि क्रियोगिनोध्यानं भवति तथायद्यपि द्रव्यतोयोगाभावः तथापि जीवोपयो
गरूपमनःसद्भावात्सयोगिनोध्यानं यद्वाध्यानकार्यस्यकर्मनिर्जरणस्यहेतोर्हेतुत्वाध्यानं य
थायुश्चकार्यकरणादपुत्रोपि पुत्रउच्यते भवतेहि अस्यभवोपग्राहिकर्मनिर्जराकार्यवात्सा
द्यर्थवद्भवत्वाध्यानं यथाहरिद्रास्याकर्मकटादयोबहवोर्थाः एवंध्यानशब्दस्यापि तथाहि।

ध्येविंतायांध्येकाययोगनिरोधे ध्येक्रियोगिनेवदंतिहि निपातास्तोपसर्गाश्च धातवश्चेति
तेत्रयः अनेकार्थास्मृतास्सर्वे यावस्तेषांनिदर्शनं १ जिनागमाद्वाक्रियोगिनोपिध्यानं यदाह।
आगमश्चोपपत्तिश्च संपूर्णदृष्टिलक्षणं इतीदृशेणमर्थेनो सद्भावप्रत्ययो १॥२ अथशु।
क्लध्यानवक्तव्यतांवक्तयति आद्येऽ आद्यशब्दोऽतिआद्यर्थवाचिनामपि मालशुक्लमरुदेव्यादी।
नांशुक्लध्यानसद्भावादितिशुक्लाद्यं १२ तथा सकलं स्पष्टः २७ द्वितीयध्यानस्यफलमाह ॥
ज्ञानंऽ स्पष्टः२१ घातिकर्मक्षयेणाह ज्ञानाऽ स्पष्टः२२ घातिकर्मक्षयेफलमाह संसाऽ स्पष्ट
ष्टःध्यानांतरेवस्थानइतिशेषः २३ अथोत्पन्नकेवलज्ञानस्यतीर्थप्रवर्तोऽतिशयान्वक्तुवि १६१

न्यास्यायोनिराह देवस्तऽ स्पष्टः ४५ तीर्थकरकेवलिनोऽतिशयस्वरूपमुक्तं॥ऽतरकेवलिनःस्वरूप
माह तीर्थकरनामसंज्ञंनयस्यऽ स्पष्टा ४६ ऽत्तरकरणीयमाह संपन्नऽ क्षतमऽ क्षमिऽ क्षमि
क्षीणायुर्यस्यसतथा क्षीणेस्पष्टं ४७ नन्किमविशेषेणसर्वोपियोगीतृतीयंध्यानमारभेत उतास्तिकश्चि
द्विशेषइत्याह आयुःकऽ यावत्यायुःकर्मणःस्थितिःक्षीणातावत्येववेदनीयस्यकर्मणोयदिस्यात्सा
दातृतीयध्यानमारभेत अथायुस्थितेःसकाशाद्वाधीयसीस्थितिःनिवेदनीयस्यतदास्थितिःघातिकर्म
घातायथंसमुद्घातेनयत्नविशेषंकरोति यदाह यस्पुनःकेवलिनःकर्मभवत्यायुषोतिरिक्त
तरंसमुद्घातंप्रायानयगच्छति तत्समीकर्तुं समुद्घातइति सम्यक्प्रभूतभवोपग्राहिकर्मनेतुना

घातः शरीराबहिर्जीवप्रदेशानांनिःसारणंतस्यविधिमाह ४८ दंडऽ कपाटऽ प्रतरयमसमयेस्वदेहतृतीय
विष्कंभेनऊर्ध्वमधश्चायतेर्लोकांतगामिनंजीवप्रदेशसंघातं देहाकारंकेवली करोति द्वितीयसमयेतु
तमेवदंडंपूर्वापरदिग्द्वयप्रसारणात्पार्श्वतोर्लोकांतगामिकपाटसंघंकपाटंकरोति तृतीयेसमय
एतदेवकपाटंदक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणान्मंथानंकरोति लोकांतप्रविष्टमेवैवंलोकस्यासंख्येय
ऽपूरितंभवति चतुर्थसमयेतुमंथांतराण्यपूरितानिअनुश्रेणिगमनात्सर्वोकनिष्कुटैःपूरयति
ततश्चैकसमयेलोकोजीवप्रदेशैःपूरितोभवति लोकपूरणप्रक्षणेपरिणामात्मविरुद्धवा
दसमऽ क्षुतः तथावार्यवादःविरुद्धतथ्यऽ क्षुतविरुद्धोबाऽ क्षुतः विप्लुतःयादित्यादि ॥४७॥ श्रीऽ॥

अथ पंचमादिषु समयेषु कर्त्तव्यमाह समए० ततः पंचमसमयेऽवेक्ष्य कर्मस्थितिजोगे योतरा
णि ठिईवग्गदेसगुणसेढिकम्माणि संकोवयति षष्ठसमयेदंडमुपसंहृत्यशरीरस्थएवभवति स
प्तमाष्टमसमयोरौदारिककाययोगाधान्यादौदारिककाययोगएव द्वितीयषष्ठसप्तमेषु समयेषु
नरौदारिकाद्बहिर्गमनाकार्मणवीर्यपरिणंदादौदारिककार्मणमिश्रः तृतीयपंचमेषुत्रौदारिका
द्बहिर्बहुतरप्रदेशव्यापारादसहायकर्मणयोगएव यदाह औदारिकप्रयोक्ताचतुर्थसप्तम
समय योरसाविष्टमेक्षौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु १कार्मणशरीरयोगी चतुर्थकेपंच
मेतृतीयेच समयत्रयेपितस्मिन् भवत्याहारकोयोगी २. परित्यक्तसमुद्घातस्तुकारणवशा

द्योगत्रयमपिव्यापारयति यथा अनुसरन्प्रदेशान्मनोयोगंसत्यंवाक्यसत्यंवामंत्रंवाप्रयुंक्तेएव
मामन्त्रणादौवाग्योगमपिनेत्तरोर्द्वोन्द्रियादीनांकाययोगमप्यौदारिकंकलत्रत्यर्पणादिवितिः
ततोंऽतर्मुहूर्त्तमित्रेणकालेनयोगनिरोधमारभंते इहत्रिविधोपियोगोद्विविधः सूक्ष्मबादरश्च।
तत्रकेवलोत्पत्तेरुत्तरकालोजघन्यतोंतर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेणदेशोनापूर्वकोटिः तावद्दृश्यतर्मुहू
र्त्तविशेषायुष्कःसयोगीकेवलीप्रथमंबादरकाययोगेनबादरौवाग्मनसयोगौनिरुणद्धि ततःसू
क्ष्मकाययोगेनबादरकाययोगंनिरुणद्धिमतित्स्मिन्सूक्ष्मकाययोगस्यरोद्धुमशक्यत्वात्नहि। ॥७॥
धावनवेपथुंवारयति ततश्चसर्वबादरयोगनिरोधानंतरंसूक्ष्मेणकाययोगेनसूक्ष्मौवाग्मनसे १७

योगौनिरुणद्धि ततःसूक्ष्मक्रियमप्रतिपातिध्यानंस्वात्मन्येवसूक्ष्मकाययोगंनिरुणद्धि॥५७॥
एतदेवार्यत्रयेणाह श्रीमान्समुष्टः५३ ततश्च तदनुसमुष्टः५४ ततश्च जघुः लघुवर्णकं ऋह
उकृलृलृरूपं तस्योच्चारणंतुह्रस्वोच्चारणंतेनतुल्यरूपःकालोयस्याःशैलेशीमे रुस्तस्येयंशैलेशी त
द्वस्थिरावस्थेत्यर्थः तामप्यवाप्ययुगपदेककालंपरितः सामस्त्यनाविनश्यत्तीतिवेदनीयायु
र्नामगोत्रलक्षणानिकर्माणि५५ ततश्च औदा० औदारिकतैजसकार्मणलक्षणानिशरीराणिसमा
रभ्यसकलानिकारणानिसाधकतमानि इहदेहत्यागान्मोक्षित्वाएकसमयाविग्रहरहितया
ऽऽदेशांतराप्राप्तस्यान् लोकांतं सिद्धक्षेत्रंयाति साकारायोगोपयुक्तइतिशेषः यदाह इह बुं

दिवद्धाणंतस्यगंतृणमिज्जइ५६ ननुत्वयरिगम्यनलोकांताऽपर्यपिकिंनगच्छति देहत्यागा
मेरधस्तियंकिंनगच्छतीत्याह नोर्द्ध० उपग्रहोगत्युपष्टंभकारी धर्मास्तिकायलक्षणोमत्स्या।
नामिवजलेलोकांतपरतस्तस्याभावात् नोर्द्धंरूपयाति गौरवमधोगमनहेतुस्तस्याभावातना
धोयाति योगः कायवाङ्मनोव्यापारस्तदपरस्मिन्नंतर्योविगमादभावान्नतिर्यग्याति ५७ इहकर्मभुक्त्वा
इहदेहेत्रियमनोनिमित्तोपयोगतइतिवादिनंप्रत्याह जाघ० जाघवंगौरवंप्रतियुक्तःपरिणा
मः तस्याभावेऽस्यवस्तुस्वभावादूर्द्धगतिः ५९ ततश्च सादि० सहआदिनावर्त्ततेइतिसादिः सं
सारकदाविद्यमानत्वात् नातोस्यास्तीत्यनंतक्षयाभावात् सादेःकथमनंतत्वमितिचेत् घटा

दित्यध्वंसेतथादर्शनावरणादित्यध्वंसोहिसामिमुक्तेरादित्याप्रजन्मवान् सांसारिकसुखवानसर्व
जीववस्तिनामतीतानांवर्त्तिसुखंस्यात्सुखाऽनंतभागवान्नास्यबाधास्तीत्यबाधंशरीरमन।
शेषाबाधोहेतोरभावात् स्वभावजंस्वभावादात्मस्वरूपमात्रज्ञायते नपुनःकृतश्चित्कारणात्एवं।
विधंसुखंसोमः कैवल्यज्ञानदर्शनाभ्यायुक्तोमुक्तःसन्मोदते परमानंदवान्भवति अनेनसुखा
दिगुणविशेषज्ञानदर्शनरहितस्यमुक्तेःस्तिमितसमुद्रवत्सर्वविशेषविकाः बुद्धादीनांनवा
नामात्मविशेषगुणानामत्यंतोच्छेदोमोक्षः इति येवाप्रदीपनिर्वाणकल्पमात्मकरूपंमोक्षंमन्ज
संतिनिरस्ताः बुद्धादि..गुणोच्छेदरूपस्यात्मोच्छेदरूपस्यवामोक्षस्यासंभवीयत्वात्काहिसचेता।

नःस्वगुणोच्छेदरूपमात्मोच्छेदंवार्थयेत तस्मादनंतज्ञानदर्शनसुखवीर्यमयस्वरूपोमोक्षः सर्व
प्रमाणसिद्धोयुक्तः॥इतिपरमार्हतश्रीकुमारश्रीपालमहाकाव्यकाशविवरणे॥ध॥ एकादश
प्रकाशस्य वृत्तावगम्यतेएकोनविंशत्यधिकशतद्वयी १२१९॥ शास्त्रारंभेयइष्टस्तु
संवेदनात्मापीति तत्संवेदयेष्टस्तवनामाह ऋतेत्र अत्रपूर्वार्द्धेनवृत्तकीर्तने उत्तरार्द्धे
नवस्तिष्यमाणतत्त्वप्रकाशने॥१॥ अथोत्तमपदवीप्रेरोर्द्वितीयस्यवातुर्विध्यमाह ६६०६६
योगाभ्यासयुक्तमेवत्वारिंशत्रिनवति तमश्चा विक्षिप्तं यातायातं क्लिष्टं कृतीनवेति कर्मे णा।
णावावेष्टे विक्षिप्तं विक्षिप्तंवत्तमितस्तोन्मग्नमितियावत् यातंबहिरायातंवांतरितियातायातं १८।

तत्किमपिमनंदेस्वात्मन्यनिर्वेशात् तच्चेतोद्वयमपिविक्षिप्तंयातायातंवा अप्रमाणात्मवस्तिनो
भवति विकल्पेनवविषयग्रहोबाह्यार्थग्रहनयस्मिन्नपि॥२॥ क्लिष्टं स्थिरस्वात्मानंदस्थिरमानं
दंक्लिष्टमुच्यते अतिनिश्चलंपरानंदयुक्तंयकृतीनं एतद्वयद्वयमपितन्मात्रमेवविस्तमात्रमेव।
विषयग्रहातिनतुबाह्यांतश्च ४ एवंच इतिविक्षिप्तांचेतसःस्वभावविकाशायातायातंविस्तमश्नुते
ततोविक्षिप्तं ततोविक्षुब्धं एवंपुनःपुनरभ्यासान्निराकुलंबध्यानंनयेत् ततःसमरसभावप्राप्तेः
परमानंदमनुभवति ५६ समरसभावप्राप्तिर्यथाभवति तथाह बाह्यंस्पष्टं बहिरा..यात्म
नांस्वरूपमार्यद्वयेनाह आत्मनंस्पष्टं ८ बहिरात्मांतरात्मनोर्विज्ञेयंभवतितदाह पृथगं

स्पष्टाए तथाहि अंतःगं स्पष्टाए तदेवाह पुंसांग आत्मयंपदंपरमात्मरूपतोबंस्पष्टं ११ एत
देवस्पष्टयति क्षयंग स्पष्टा१२ एतच्चज्ञानमेवेत्याह जन्मांग येनजन्मांतरेआत्मज्ञानमभ्यस्तं
तस्यकृतप्रबुद्धस्पष्टार्थप्रत्ययश्चात्मज्ञानंभवति १३ इतरस्यकृतंकथमित्याह अथग इहजा
न्मन्येवजन्मांतरसंस्कारंविनापीत्यर्थः १४ उभयत्रापिकृतंकृतंखेदंसत्वमनिवार्यमेवेत्याह तत्रग
प्रथमेजन्मांतरासक्तेतत्त्वज्ञानेअपरस्मिन्निति गुरूपदेशेते १५ तत्त्वज्ञानेगुरुमेवसेवेति येदग॥
निर्वितर्तिमिरमस्यग अर्थस्येतिशेषः अज्ञानध्वांतयतितस्यतत्त्वसंतिशेषः १६ ततश्च प्राणग
स्पष्टा१७ ततश्च वचग स्पष्टं १८ व्यतिरेकमाह यावग स्पष्टा१९ अदासीन्यफलमाह यदिग स्पा

ष्टा २१ अदासीन्यपरस्यजयोयथाचोन्मनीभावोभवति तथाकजापकंनाह एकोऽकजापकंस्पष्टं २५॥
अथकथितमिंद्रियप्रसरोनयतिविध्यतइत्याह गृहंऽस्पष्टं २६ उक्तंवोस्मानिर्वीतरागस्तोत्रे संय।
तानिजयस्तोणि नैवोत्सेखुलितानिव दृतिसम्यग्भवतियदा तत्वयेंद्रियजयः कृतः १ मनोजयमप्यक
जूत्राप्यमार्यद्वियेनाह वेतोऽस्पष्टं २८ यथामनःस्थिरंभवतितथा यद्वियेनाह यक्षिऽस्पष्टं २९॥
इंद्रियजयविधिमार्यद्वियेनाह निःसृतं स्पष्टं ३२ मनोजयविधिमार्यत्रियेणाह अदासं स्पष्टः ३५
मनोविजय .स्यफलमाह नष्टं नष्टंभस्मधूम्राग्निवत्समंतस्तिरोदितेमनसितथासहकजानि
स्थिता स्मृत्यादिरूपाणिनिर्वर्त्तेयत्तत्सकलंतस्मिन्नजातावितवह्निर्विद्वियंक्षयमुपगतेसति

तत्वमात्मज्ञानरूपंनिष्कजेकर्मकिजाविनिर्मुक्तमुदेति ३६ तत्वज्ञानस्यफलत्वयमाह अंगं स्प
ष्टं ३७ प्रत्यर्यांतरमाह अमनं स्पष्टं ३८ व्यतिरेकमाह राजीवं स्पष्टं ३९ अमनस्कत्वस्यफल
माह कदं स्पष्टं ४० मनोजयेअमनस्कतांपरमंकारणमाह अतिं अमनस्कमेवराजाका
मदरेणविशेषः शेषंस्पष्टं ४१ पुनरमनस्कोदयेयोगिनःफलमाह विस्तिं स्पष्टं ४२ तथा समं
स्पष्टं ४३ तथारेवं स्पष्टं ४४ थिरं स्पष्टं ४५ तथा जागं स्पष्टं ४६ तथा नवं स्पष्टः ४७ सोया
तेअमनस्कयदेवास्वस्थिमाह कर्म्मानिस्पष्टं ५० मोक्षंऽ स्पष्टं ५१ तथाहीत्यादिनाएतदेवप्रपंचयति आउं
मधुं स्पष्टं ५२ स्वसंवेदितामनस्कोयदवायोगिनःस्वगुरुनप्रतिरेकमेवस्तौति सत्येऽ एतान् १९९

स्मिन्नतिमनसिदृशादपिअरतिरतिकारणंवस्तुगृह्यते अरतिकारणंव्याघ्रादिरतिकारणंवनितादिमा
मन्नदेशवर्त्तिअसतितुमनसिनअरतिरतिदवस्तुगृह्यतेसुखदुःखेमनःसंबंधनिबंधनेननुविष
यसंपर्कजनितेइत्यर्थः इत्यप्यवगतवतांपुंसांसकलरूपामनस्यंकथमिज्ञानभवति किंविशिष्टायां
उन्मनीभावहेतोउन्मनस्त्वकारणहतायां ५२ इदानींअमनस्कतोपायंनूतामात्मप्रसादनाहस्ता
मार हंस्तांऽ हंस्तानुचनीचनेदेनबहुप्रकारानपरांनात्मव्यतिरिक्तान किमपरंपरमेश्वरेपर
मात्मानमनिष्पाद्यप्रसादंनयन्ननुग्रहपरान ऊर्द्धनि कैस्तेसंवरनिकायैधनंयशोविद्याराज्या
स्वर्गश्रियार्थिनारूपैरागदारिद्राक्रुद्रोषदवायनर्थपरिहारेच्छारूपैश्चहेतुभूतेः किंकृतोहेतो।

हेआत्मनआयासस्यि।आयासमनुभवसि तत्सदुपायमूहेत्यात्मनोविशेषणं तेवतेउपायनसेवा
दानदुःखादानादयत्तेपायास्तेभ्यःमूढः केनोपायेनायमूर्यंवरःप्रसादनीयः इत्यत्रज्ञातमगवा
न्नितिजावित्रप्रसादयभुरुया आत्मनःएजप्तत्वमाह॥ हंतेतित्रस्यहीनतस्यात्मनःसंबोधनं आत्मा
नमपित्रसादयरजस्तमोमलापनयनेनप्रसादवंतंकुरु मनागितिस्तोणमात्रमास्तांचिरकालंवा
येनात्मप्रसादनेनआसतामन्यासंपदोऽर्थआसनर्थपरिहाररूपाः परमपितेजसिपरमज्योतीरूपेप्र
काशेआत्मापरमात्मपरंब्रह्मजापकंवुरंतवसकलंजगत्तेते आविर्भवंतीति अयमर्थः सकलजगत्प्रसा।
दनप्रयासमंतरेणापि आत्मप्रसादनमात्रेणदुष्करापरमासंपदितिवृथान्यःसकलप्रयासः॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

योगद्वा तस्यावस्थाभाजनसंपदिस्फुटमनुभवन्मनीभावदशां प्रदानीमक्रांतोपेरधिगमेति यन्मुखेप्रतिज्ञातंतन्नि
२९. र्वहणेअनुद्योपसंहरति यास्यति योयोगस्योपनिषदस्यमज्ञायिज्ञाता ऊतः शास्त्रात्गुरुगमा दा
गमात् सगुरोःसदागमभ्यासात्कर्मक्षयात् साक्षादुपदेशात् अनुभवाद्यस्वसंवेदनरूपात्किंचिदि
तिस्वप्रज्ञानुसारेण स्फुविदिति एकत्रसर्वस्यज्ञानुभवशक्यत्वात् प्रदेशनिर्देशकथने त्वयनिषद्मेवविशि
नष्टि विवेकिनांयोगस्यवीजंयापरिषत्समाप्तस्यायद्येतस्तच्चमत्कारार्तीरेवंशीलाशायोगस्योपनिष
त् श्रीचौलक्योयोसौकुमारपालनृपतिस्तस्यास्यर्थमस्यर्थनात् सद्भियोगोपासनप्रियोदृष्टयोग
शास्त्रांतरेश्रितसद्वैद्योयोगशास्त्रेश्रोविवरणंयोगशास्त्रमुक्तसमाप्तेस्यर्थमस्यर्थितवान्ततस्त

दस्यर्थनतोवचनस्यागोचरमपिचपनिषद्विरंयथिनिवेशिता आचार्यश्रीहेमचंद्रेणेतिक्रमम५५
श्रीचौलक्यक्षितिपतिसतप्रार्थनाप्रेरितोहं तत्त्वज्ञानामृतजननिधेर्योगशास्त्रस्यवृत्तिं स्वोपज्ञस्य
स्ववयमिमांतावदेषावनिंद्यात् यावज्जैनप्रवचनवतीसूर्विवः स्वत्रयीयं १ संप्राप्योगशा।
स्त्रा सद्वृत्तेक्षाधियन्मयाकृतमतं तेनजिनबोधिलाभ मणयीनयोजनोभवतु २ इतिपरमार्हत
श्रीकुमारपालभूपालसंप्रार्थनयाश्रीहेमचंद्राचार्यविरचितं॥योगशास्त्रस्वोपज्ञवृत्तिसहितं संपूर्णं॥ग्रं।
थाग्रं१२०००सर्वसंख्यया३५००० श्रीयोगशास्त्रस्यचकृतःपरस्यास्यप्रकाशंयदलोकदंतिकोका २९.
निरघादशवेशानिचतुर्विंशत्यधिकानिसंतः २॥ग्रं१२५४॥लिखितंयहिमकुशलसद्भानंदेन॥